

Dorota Michalak*
Anna Rydz-Żbikowska**

JAKIE DZIAŁANIA SĄ NIEZBĘDNE DLA SPROSTANIA WYZWANIAM ZIELONEGO ŁADU I UCZYNINIENIA GO SZANSĄ DLA POLSKIEGO ROLNICTWA?

* Dr, Uniwersytet Łódzki, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny, Katedra Ekonomii Rozwoju, e-mail: dorota.michalak@uni.lodz.pl, <https://orcid.org/0000-0002-9456-2500>. Zainteresowania badawcze: zrównoważony rozwój, adaptacja do zmiany klimatu, gospodarka rolna.

** Dr, Uniwersytet Łódzki, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny, Katedra Gospodarki Światowej i Integracji Europejskiej, e-mail: anna.rydz@eksoc.uni.lodz.pl, <https://orcid.org/0000-0002-6974-322X>. Zainteresowania badawcze: zrównoważony rozwój, rolnictwo ekologiczne, polityka rolna, ekonomia ochrony środowiska, zrównoważone zarządzanie zasobami naturalnymi.

Wprowadzenie

W niniejszym rozdziale podjęto próbę udzielenia odpowiedzi na pytanie, jakie działania powinny zostać zainicjowane, aby przyjęcie założeń zielonego ładu stało się szansą dla polskiego rolnictwa. Poszukiwanie odpowiednich rozwiązań oraz dobrych praktyk wiąże się z koniecznością doprecyzowania, jakie są główne postanowienia wynikające z zielonego ładu dla rolnictwa, analizy, jaki wpływ rolnictwo wywiera na środowisko naturalne, oceny, jaki jest obecny stan polskiego rolnictwa, a także zdiagnozowania, jakie wyzwania stoją przed nim w świetle europejskich wymogów. Członkostwo Polski w Unii, zarówno przed wprowadzeniem zielonego ładu, jak i obecnie, nakłada obowiązek podjęcia szeregu kroków ukierunkowanych na zrównoważony rozwój. Należy zaznaczyć, że w przypadku rolnictwa integralną częścią procesu zmian jest Wspólna Polityka Rolna (WPR), której poświęcony został jeden z podrozdziałów niniejszego opracowania. Wiedza dotycząca WPR jest niezbędna do zrozumienia mechanizmów wspólnotowych, a także prześledzenia przeobrażeń, jakie zaszły w europejskiej polityce rolnej. Jak zostanie wykazane już w pierwszym podrozdziale, działania zmierzające ku zielonemu ładowi powinny zostać podjęte nie tylko w obszarze produkcji rolnej, lecz także na końcu łańcucha żywieniowego, tj. wśród konsumentów.

Założenia Europejskiego Zielonego Ładu

Omówienie założeń Europejskiego Zielonego Ładu (EZŁ) wymaga, abyśmy w pierwszej kolejności zapoznali się z tymi jego elementami, które bezpośrednio odnoszą się do rolnictwa. I tak, można wręcz jednoznacznie stwierdzić, że głównym ogniwem zielonego ładu są dwie inicjatywy, tj. „ekologizacja wspólnej polityki rolnej” oraz „zachowanie i ochrona różnorodności biologicznej”, które kładą nacisk na nową i lepszą równowagę między przyrodą, systemami żywnościowymi a różnorodnością biologiczną, aby chronić zdrowie i dobrobyt obywateli i równocześnie zwiększać konkurencyjność i odporność Unii Europejskiej (Komisja Europejska, 2020a).

Większość działań wyznaczonych w Europejskim Zielonym Ładzie do 2050 roku koncentruje się na uczynieniu Europy pierwszym kontynentem neutralnym dla klimatu. Plan obejmuje strategię ukierunkowaną na wzrost gospodarczy, aktywizację ekonomiczną, podniesienie jakości życia i zdrowia społeczeństwa europejskiego, a nade wszystko odnosi się do zwiększenia dbałości o środowisko naturalne. Z kolei realizacja inicjatywy „ekologizacja wspólnej polityki rolnej” ma być możliwa dzięki strategii „Od pola do stołu”, której celem

jest stworzenie sprawiedliwego, zdrowego i przyjaznego środowisku systemu żywnościowego. Żywność wytwarzana w Europie powinna cechować się bezpieczeństwem, zasobnością w wartości odżywcze i wysoką jakością, a sposób jej wytwarzania winien być bezpieczny dla środowiska przyrodniczego oraz neutralny dla klimatu (Komisja Europejska, 2019a).

Strategia „Od pola do stołu”, będąca najważniejszym elementem zielonego ładu, stanowi kompleksowy plan działań ukierunkowany na zrównoważone systemy żywnościowe, a ponadto „[...] uznaje nierozzerwalne związki między zdrowymi ludźmi, zdrowymi społeczeństwami i zdrową planetą” (Komisja Europejska, 2020a). Strategia konstituuje również kluczowy element programu Komisji Europejskiej w kontekście osiągnięcia Celów Zrównoważonego Rozwoju, wyznaczonych przez ONZ. Komisja Europejska zauważa, iż wszyscy obywatele oraz operatorzy (instytucje i jednostki prywatne) w różnorodnych łańcuchach wartości powinni odnieść korzyści wynikające ze sprawiedliwej transformacji, szczególnie po pandemii COVID-19 i wynikającego z niej spowolnienia procesów gospodarczych. W odniesieniu do transformacji w kierunku zrównoważonego systemu żywnościowego, zaznacza się, iż ma ona korzystny wpływ na środowisko, kwestie społeczne i zdrowotne, a przede wszystkim na aktywizację gospodarki, co może przyczynić się do wyjścia z kryzysu ekonomicznego i ukierunkować Europę na ścieżkę zrównoważenia. Powołując się na informacje przedstawione przez Komisję ds. Biznesu i Zrównoważonego Rozwoju w Raporcie *Better Business, Better World* w 2017 roku, przyjmuje się, iż systemy żywnościowe i rolne oparte na zasadach zrównoważonego rozwoju mogłyby dostarczyć wartościowej pod względem odżywczym i konkurencyjnej cenowo żywności dla wciąż rosnącej populacji ludzi na całym świecie. Ponadto zrównoważone systemy żywnościowe i rolne mogą przyczynić się do odbudowy najważniejszych ekosystemów, jak i stworzyć nową wartość ekonomiczną w wysokości 1,8 bln euro do 2030 roku (Komisja ds. Biznesu i Zrównoważonego Rozwoju, 2017). Komisja dokonała także analizy biznesowej dotyczącej realizacji Celów Zrównoważonego Rozwoju, co potwierdziło, iż działania ukierunkowane na wdrażanie tych celów mogą przyczynić się do wzrostu gospodarczego nawet o 12 bln USD do 2030 roku w czterech systemach gospodarczych i wielu sektorach, które łącznie stanowią 60% światowej gospodarki. Spośród wymienionych przez Komisję sektorów za dominujące uznano:

- produkcję żywności i rolnictwo,
- miasta,
- sektor energetyczny i materiałowy,
- zdrowie.

Podkreślono również, że realizacja Celów Zrównoważonego Rozwoju ma olbrzymi potencjał pod względem kreacji miejsc pracy (zakłada się stworzenie ok. 380 mln miejsc pracy, w tym 90% w krajach rozwijających się).

Odbudowa gospodarki oraz jej transformacja jest w znacznym stopniu uzależniona od odpowiedzialnego podejścia do zapewnienia producentom rolnym stałych środków utrzymania oraz podnoszenia ich dochodów. Pandemia COVID-19 unaoczniała istotę funkcjonowania stabilnego systemu żywnościowego, który, niezależnie od panujących warunków, jest w stanie zapewnić obywatelom nieprzerwany dostęp do żywności po konkurencyjnych cenach. Obecna pandemia uwydatniła także silne zależności zachodzące pomiędzy zdrowiem ludzkim, ekosystemami, przyjętymi wzorcami produkcji i konsumpcji, międzynarodowymi łańcuchami dostaw a ograniczeniami planety, na której żyjemy (Wojciechowski, 2021). Inne zjawiska, takie jak susze, powodzie czy huragany również uświadamiają społeczeństwo o konieczności przejścia na bardziej zrównoważone i bezpieczne systemy produkcji żywności.

Wspomniana strategia „Od pola do stołu” to wszechstronne i kompleksowe działania, których zadaniem jest poprawa nie tylko stanu środowiska naturalnego, lecz także stworzenie zdrowego otoczenia dla produkcji żywności (Komisja Europejska, 2020a). Korzystne środowisko dla zrównoważonego rolnictwa jest niezwykle ważne z punktu widzenia zdrowia ludzkiego oraz jakości życia konsumentów, a co za tym idzie – obniżania kosztów ponoszonych przez społeczeństwo dla ochrony zdrowia. Współczesny obywatel przywiązuje coraz większą wagę do aspektów ochrony środowiska, dbałości o własne zdrowie.

Analizując powyższe założenia oraz działania planowane w ramach EŻŁ, trudno oprzeć się wrażeniu wyidealizowanego obrazu rzeczywistości. Czy osiągnięcie wskazanych założeń jest w ogóle możliwe w sytuacji, gdy światem rządzi pieniądź, a chęć wysokiego zysku przysłania przedsiębiorcom dobro ogółu? Każdy z nas choć raz natknął się na niepokojące wiadomości, takie jak informacje dotyczące oprysków naszego rodzimego, jakże podobno zdrowego rzepaku szkodliwym dla zdrowia ludzkiego i wszystkich żywych istot nawozem (ze względów etycznych nie przytaczamy nazwy nawozu, jednak warto zapoznać się ze składem i wpływem tych najbardziej znanych, aby zdać sobie sprawę, jak destrukcyjny wpływ na nas i nasze otoczenie mogą mieć tego typu chemikalia). Wystarczy w wyszukiwarce wpisać hasła typu „zmutowane kurczaki”, „hodowla zwierząt dla fast foodów”, a naszym oczom ukażą się filmiki dla widzów o mocnych nerwach, gorsze niż niejeden horror.

Mimo podjętych w UE licznych inicjatyw związanych z przejściem na bardziej zrównoważone systemy produkcji, takich jak: Plan działania na rzecz zrównoważonej konsumpcji i produkcji, Plan działania na rzecz zasobooszczędnej Europy, Oznakowanie ekologiczne oraz etykietowanie energetyczne, System ek zarządzania i audytu (EMAS), Zielone zamówienia publiczne, czy też Plan działania w zakresie ekoinnowacji (Parlament Europejski, 2021), produkcja żywności nadal powoduje zanieczyszczenie środowiska i nadmierną

eksploatację jego zasobów, a także utratę różnorodności biologicznej i zmiany klimatu. Problem stanowi również niska jakość żywności (która może stawać się przyczyną wielu chorób) oraz marnotrawienie żywności. Zrównoważony łańcuch żywniowy rozpoczyna się zatem od rolnika i kończy na konsumencie, stąd też nazwa strategii „Od pola do stołu”, choć wydaje się, że trafniejsze byłoby stwierdzenie „Od pola przez stół do kosza”, podkreślające tym samym znaczenie odpadów i problemu ich utylizacji.

Pierwszym ogniwem łańcucha żywnościowego są rolnicy. Działalność gospodarcza rolników powinna zatem być przynajmniej neutralna dla klimatu, chronić środowisko przyrodnicze i nie prowadzić do utraty bioróżnorodności. Komisarz UE ds. Rolnictwa J. Wojciechowski podkreślił, że: „Nowa strategia nie ma polegać na nakładaniu na rolników kolejnych wymagań czy restrykcji, ale przede wszystkim na wsparciu dla produkcji zdrowej żywności z mniejszym zużyciem nawozów i środków ochrony roślin” (Boell, 2020).

Główne cele dotyczące branży rolniczej, które powinny być osiągnięte do 2030 roku, to:

- zmniejszenie stosowania pestycydów chemicznych i związanych z nimi zagrożeń o 50%, uzasadnienie: negatywny wpływ stosowania pestycydów w rolnictwie na zanieczyszczenia gleby, wody i powietrza;
- zmniejszenie strat składników pokarmowych o co najmniej 50%, nie dopuszczając przy tym do tego, aby doszło do pogorszenia żyzności gleby;
- ograniczenie stosowania nawozów o co najmniej 20%, uzasadnienie: nadmiar składników pokarmowych w środowisku jest istotnym źródłem zanieczyszczenia powietrza, gleby i wody, wywierającym negatywny wpływ na różnorodność biologiczną i klimat, co przesądziło o przyjęciu celów zmierzających ku racjonalizacji gospodarki nawozowej w gospodarstwach rolnych;
- zmniejszenie o 50% sprzedaży środków przeciwdrobnoustrojowych przeznaczonych dla zwierząt utrzymywanych w warunkach fermowych oraz stosowanych w akwakulturze, uzasadnienie: powszechne stosowanie środków przeciwdrobnoustrojowych w leczeniu zwierząt i ludzi powoduje wzrost odporności drobnoustrojów na ich działanie. Wzrost tej odporności prowadzi co roku do ok. 33 tys. zgonów w UE;
- powierzchnia gruntów rolnych użytkowanych zgodnie z zasadami rolnictwa ekologicznego powinna stanowić 25%, uzasadnienie: przyjazne środowisku praktyki rolne i ich duże znaczenie dla ochrony zasobów środowiska, ich korzystny wpływ na klimat, jak i pozytywne oddziaływanie na różnorodność biologiczną (Komisja Europejska, 2020a).

W strategii „Bioróżnorodność”, której celem jest realizacja inicjatywy „zachowanie i ochrona różnorodności biologicznej”, wskazano dziesięć obszarów działania, spośród których dwa bezpośrednio odnoszą się do rolnictwa,

tj. „Przywracanie przyrody na grunty orne” oraz „Rozwiązanie kwestii użytkowania gruntów rolnych i odbudowa ekosystemów gleby”. Ponadto problematykę rolną można zauważyć w innych obszarach, np. dotyczących produkcji energii oraz ograniczenia zanieczyszczenia (Komisja Europejska, 2020b).

W kontekście rolnictwa można stwierdzić, że działania wskazane w strategii „Bioróżnorodność” niewiele różnią się od tych ze strategii „Od pola do stołu”. Obie zawierają podobny zestaw działań mających na celu ograniczenie i odbudowę różnorodności biologicznej. Istotna różnica polega na dodatkowym zapisie w strategii „Bioróżnorodność”, który zakłada konieczność utrzymania co najmniej 10% użytków rolnych zawierających elementy krajobrazu o wysokiej różnorodności. Są to m.in. strefy buforowe, podlegające albo niepodlegające płodozmianowi, ugory, żywopłoty, drzewa nieprodukcyjne, murki tarasowe, stawy itp. zasoby. Ich znaczna wartość przejawia się przede wszystkim w pochłanianiu dwutlenku węgla, zapobieganiu erozji i ubożeniu gleby, filtracji powietrza i wody oraz wspieraniu procesów przystosowania do zmian klimatu.

Wspólna Polityka Rolna i jej znaczenie dla realizacji celów Europejskiego Zielonego Ładu

Dla lepszego zrozumienia istoty Europejskiego Zielonego Ładu w odniesieniu do europejskiego rolnictwa, należy zapoznać się z jego integralną częścią, jaką jest Wspólna Polityka Rolna. Polityka ta opiera się na trzech głównych zasadach, tj.:

- zasada wspólnego rynku – zapewnia ona swobodę przepływu produktów rolnych w ramach wspólnoty, bez ograniczeń celnych i innych narodowych środków ochrony rynku. Wewnętrzny handel produktami rolnymi oparty jest na jednolitym systemie instytucjonalnym, w szczególności na jednolitych cenach interwencyjnych i zasadach konkurencji. W stosunkach handlowych z krajami trzecimi stosowana jest wspólna polityka celna, ochrona przed konkurencją zewnętrzną, jednakowe reguły handlu z krajami trzecimi;
- zasada preferowania Wspólnoty – przyznaje priorytet w zaopatrzeniu rynku wewnętrznego produktami rolnymi wytworzonymi na terenie krajów członkowskich, chroniąc jednocześnie rynki wewnętrzne przed tańszymi produktami z importu. Produkty rolne wytworzone na terenie Wspólnoty miały pierwszeństwo zbytu na jej rynku. Rynek wewnętrzny był przy tym chroniony przed nasilającą się konkurencją produktów z państw trzecich;
- zasada solidarności finansowej – zobowiązuje wszystkie kraje członkowskie Wspólnoty do solidarnego uczestnictwa w finansowaniu wspólnej polityki

rolnej. Współfinansowanie polityki rolnej niezależnie od znaczenia rolnictwa w ich gospodarkach i wymiernych korzyści, jakie uzyskują z tej polityki, oznaczało, że kraje zamożniejsze, o relatywnie niewielkim znaczeniu rolnictwa finansują WPR w krajach biedniejszych oraz tych, gdzie rolnictwo ma większe znaczenie gospodarcze i społeczne (Pocztą i in., 2017).

Wśród pozytywnych efektów WPR w pierwszych latach obowiązywania wskazuje się:

1. Utworzenie i działanie wspólnego rynku artykułów rolno-spożywczych w UE.
2. Unowocześnienie rolnictwa, w tym: nowe rozwiązania w zakresie mechanizacji, implementacja postępu w dziedzinie badań genetycznych, tworzenia nowych odmian, ulepszenie technik uprawy i żywienia zwierząt gospodarskich, poprawa w zakresie metod zarządzania.
3. Ekspansja rolnictwa i przemysłu rolno-spożywczego pod względem ilościowym i jakościowym.
4. Zaopatrzenie konsumentów w żywność, w tym: nastąpiła znaczna stabilizacja cen, unormował się system zaopatrzenia.
5. Zwiększenie wymiany handlowej z krajami trzecimi.
6. Utrzymanie rolnictwa na obszarach o niesprzyjających warunkach naturalnych (Pocztą i in., 2017).

Negatywne efekty realizacji WPR to natomiast:

1. Brak równowagi między podażą a popytem.
2. Rosnące nadwyżki produkcyjne powodujące trudności ze sprzedażą produktów (głównie: zboża, mleko, wołowina).
3. Stagnacja lub nawet spadek dochodów rolniczych.
4. Dochody rolnicze w decydującej mierze tworzone przez mechanizmy polityki rolnej.
5. Pogłębianie się różnic między gospodarstwami.
6. Negatywny wpływ na środowisko naturalne krajów, degradacja środowiska i zmniejszanie bioróżnorodności.
7. Spadek konkurencyjności zewnętrznej produktów rolno-żywnościowych przy zaostrzającej się konkurencji międzynarodowej.

Kierunek dalszego rozwoju WPR po 2020 roku, jaki został określony w komunikacie UE, określa ją jako politykę opartą na trwałej orientacji rynkowej, uwzględniającą wymogi ochrony środowiska, podejmującą działania łagodzące skutki zmian klimatycznych i zapewniającą żywotność obszarom wiejskim. Polityka ta będzie miała zatem następujące cele:

- promowanie rolnictwa inteligentnego (SMART) poprzez podniesienie konkurencyjności i innowacyjności, przy jednoczesnym zapewnieniu zrównoważonego rozwoju i zapewnieniu usług ekosystemowych;

- promowanie rolnictwa odpornego (RESILIENT) na wahania dochodów poprzez łagodzenie ich skutków oraz wzmocnienie pozycji rolników w łańcuchu żywnościowym;
- popieranie tętniącej życiem gospodarki wiejskiej (VIBRAT) poprzez sprzyjanie wzrostowi gospodarczemu i poziomowi zatrudnienia na obszarach wiejskich oraz odnowienie rolników;
- budowanie więzi i integrowanie (BRIDGES) z innymi politykami unijnymi, w szczególności w zakresie: środowiska, zmian klimatycznych, zatrudnienia, spraw społecznych, edukacji, bezpieczeństwa żywności i łańcucha dostaw, żywienia, zdrowia publicznego, spójności prawa konkurencji, handlu, badań i innowacyjności oraz migracji;
- ulepszania zarządzania (GOVERNANCE) poprzez lepsze odzwierciedlanie i wykorzystywanie dużej różnorodności rolnictwa w UE, uproszczenie WPR i wdrożenie efektywnych kosztowo narzędzi, przy jednoczesnym zwiększeniu ukierunkowania na osiągnięte wyniki (Komisja Europejska, 2017).

W kolejnej perspektywie finansowej, obejmującej lata 2021–2027, ok. 40% całkowitego budżetu WPR zostanie wydatkowane na działania na rzecz środowiska i klimatu. Wprowadzenie w życie przyjętych zasad wpisujących się w Europejski Zielony Ład i w strategię „Od pola do stołu” powinno odbywać się za sprawą realizacji Krajowych planów strategicznych stymulujących popularyzację praktyk rolnictwa zrównoważonego, w tym rolnictwa precyzyjnego, ekologicznego, a także dobrostanu zwierząt, agroekologii i agroleśnictwa. W krajowych planach strategicznych należałoby ująć tzw. ekoprogramy, które winny „nagradzać rolników za lepszą realizację celów środowiskowych i klimatycznych, w tym zarządzanie węglem w glebie i składowanie go, oraz za lepszą gospodarkę składnikami odżywczymi w celu podniesienia jakości wody i ograniczenia emisji”. Komisja podkreśla kluczową rolę innowacyjnych technologii w realizacji postawionych celów. Strategia „Od pola do stołu” będzie także zawierać propozycje poprawy pozycji rolników w łańcuchu żywnościowym i ograniczenie stosowania chemicznych środków ochrony roślin oraz nawozów i antybiotyków. Jej wdrażanie powinno przyczyniać się do stosowania rozwiązań wpisujących się w gospodarkę o obiegu zamkniętym¹ (Komisja Europejska,

¹ Koncepcja *circular economy* w języku polskim doczekała się wielu określeń: gospodarka obiegu zamkniętego (GOZ), gospodarka cyrkularna, gospodarka okrężna, zapętlona gospodarka, gospodarka obiegowa. Gospodarkę obiegu zamkniętego często błędnie utożsamia się jedynie z recyklingiem odpadów, podczas gdy jest to o wiele szersza koncepcja i podkreśla się w niej przede wszystkim konieczność zmian na „wejściu do systemu” (pobieranie i wykorzystywanie zasobów), a nie jedynie na „wyjściu z systemu” (odzysk, recykling). Oznacza to nieodzowność przekształcenia paradygmatu myślenia

2019b), która wskazuje na istotną rolę sektora przetwórstwa żywności i handlu w łańcuchu żywieniowym. Działania wymagające wdrożenia to te związane z całym procesem logistycznym żywności, a więc transport, przechowywanie i opakowanie.

Ostatnim ogniwem łańcucha żywieniowego jest konsument. W tym zakresie strategia „Od pola do stołu” zakłada zachęcanie społeczeństwa do spożywania żywności wytworzonej w sposób zrównoważony, cechującej się przystępną ceną oraz walorami odżywczymi i zdrowotnymi (Komisja Europejska, 2020a).

Wpływ rolnictwa na środowisko naturalne

Rolnictwo, jako jeden z najważniejszych sektorów gospodarki światowej, odgrywa zasadniczą rolę w kształtowaniu środowiska naturalnego (wpływa na elementy tworzące środowisko przyrodnicze, tj. wodę, ziemię i powietrze). Podążając za rozważaniami A. Czyżewskiego i A. Henisz-Matuszczak (2005), należy zauważyć fakt, iż doświadczenie krajów wysoko rozwiniętych pokazuje, że niemożliwym jest stworzenie silnej i dynamicznie rozwijającej się gospodarki przy pominięciu rozwoju sektora rolnego. Autorzy podkreślają, że: „Sprzężenia gospodarki żywnościowej z otoczeniem rzeczowo-osobowym mają charakter osmotyczny, przenikają się wielopłaszczyznowo”. Z kolei zdaniem Jurgi i Kopińskiego (2016) we współczesnym świecie coraz częściej uwiadaczniają się funkcje użyteczności społecznej rolnictwa, które należy traktować jako relacje zachodzące między wartością środowiska jako dobra publicznego a wartością prowadzonej w tym środowisku produkcji rolniczej. Większe zainteresowanie wpływem sektora rolnictwa na środowisko naturalne jest niewątpliwie efektem występowania dużych zależności między ingerencją człowieka w naturalny obieg składników pokarmowych a groźbą zaburzenia równowagi ekosystemów (Kopiński, 2013). Warto w tym miejscu podkreślić, że w rolnictwie ubytek składników nawozowych, które zmniejszają się wraz z intensyfikacją plonów, musi być uzupełniany poprzez stosowanie nawozów naturalnych i mineralnych. Działania zmierzające do ograniczenia zagrożeń dla środowiska

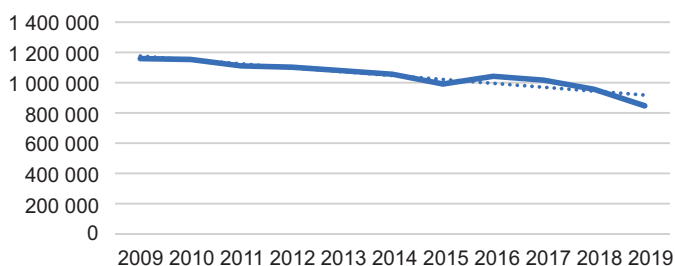
o gospodarowaniu i zasobach. Niezwykle istotną rolę w gospodarce cyrkularnej odgrywa takie projektowanie produktów, usług, procesów, przestrzeni, aby prowadziły one do realizowania celów GOZ. Ważne znaczenie mają tu zmiany form prowadzenia działalności gospodarczej i produkcji, a także form konsumpcji, pojęcie praw własności, innowacje, „odmateriałowienie gospodarki”, automatyzacja usług, „wyprojektowywanie odpadów” czy użytkowanie kaskadowe (Michalak, Rosiek, Szyja, 2020).

przyrodniczego, powodowanych nie zrównoważoną produkcją rolniczą (z naciskiem na jego funkcję użyteczności społecznej), mają odzwierciedlenie w stworzonych regulacjach, aktach prawnych czy zaleceniach, ale nie ograniczają intensyfikacji produkcji, a jedynie nakładają obowiązek dbałości i ochrony środowiska naturalnego, w tym jego zasobów.

Zdaniem Poczty (2010) realizacja założeń wynikających ze Wspólnej Polityki Rolnej niestety nie przyniosła wielu pozytywnych zmian, a co najważniejsze – w ujęciu sektorowym nie odnotowano poprawy w zakresie czynników produkcji i ich nakładów. Jednym z pośrednich skutków wynikających z warunków stworzonych przez WPR było znaczące nasilenie się procesów specjalizacji, koncentracji i polaryzacji produkcji. Z kolei, jak podkreśla Kania (2006), realizacja najważniejszego celu Wspólnej Polityki Rolnej, jakim było zwiększenie wydajności produkcji rolniczej, wspomaganej systemem dopłat do produkcji, przyniosła dwojaki skutek. Z jednej strony Unia odniosła sukces w zakresie osiągnięcia samowystarczalności żywnościowej, ale z drugiej strony wprowadzone regulacje w kontekście rolnictwa przyczyniły się do zmniejszenia bioróżnorodności, degradacji i zaniku naturalnych siedlisk, zwiększenia zużycia środków ochrony roślin i nawozów (które prowadzą do zanieczyszczenia wód gruntowych oraz erozji gleb), odejścia od tradycyjnych form gospodarowania, hodowania unikatowych dla danego regionu ras zwierząt i uprawy lokalnych odmian roślin, a co najgorsze – obniżenia jakości wielu produktów rolnych.

Za bezpośrednią przyczynę zmian klimatu uznaje się przede wszystkim zwiększoną emisję gazów cieplarnianych do atmosfery, będącą wynikiem działalności człowieka. Czy rolnictwo faktycznie należy postrzegać jako jeden z tych sektorów gospodarki, który w największym stopniu zanieczyszcza środowisko? Wystarczy zapoznać się z niektórymi danymi, aby odpowiedzieć na to pytanie. Szacuje się, że rolnictwo odpowiada za ok. 24% globalnej emisji gazów cieplarnianych, jest odpowiedzialne za globalną emisję ok. 60% N_2O i 50% CH_4 , które mają dużo większy potencjał wywoływania efektu cieplarnianego niż dwutlenek węgla. Największe znaczenie w sektorze rolnym mają emisje z gleb (podtlenek azotu N_2O , pochodzący głównie z nawozów mineralnych i organicznych) oraz emisje z fermentacji jelitowej (metan CH_4 , który niemal w całości pochodzi od bydła) i z odchodów zwierzęcych (emisje metanu i podtlenku azotu). Oprócz negatywnego wpływu rolnictwa na środowisko, nie należy zapominać, że ma ono także wpływ pozytywny, ponieważ użytki rolne magazynują znaczne zasoby węgla, co przyczynia się do ograniczenia CO_2 w atmosferze. Mimo tego wysoka emisja innych gazów sprawia, że rolnictwo uznawane jest za jeden z podstawowych sektorów gospodarczych przyczyniających się do zmian klimatycznych (Prandecki i in., 2020). Warto jednak zauważyć, iż wpływ rolnictwa na środowisko nie ogranicza się jedynie do emisji szkodliwych gazów, ale oznacza

także eksploatację i zanieczyszczanie zasobów wodnych. Rośliny potrzebują wody do wzrostu, a zwierzęta do życia, dlatego ważną częścią tej analizy jest właśnie wykorzystanie wody w rolnictwie, tym bardziej że jest ona zasobem ograniczonym. W roku 2009 na jej niedostatek cierpiało ok. 2,8 mld ludzi, natomiast w roku 2030 problem ten może dotyczyć nawet 3,9 mld osób (Thier, 2016). Rolnictwo jest branżą wykorzystującą duże zasoby wody, a jej deficyt będzie skutkować zmniejszonymi możliwościami produkcji roślinnej i zwierzęcej (Prandecki, 2010). Dlatego też zużycie wody wymaga kontroli i racjonalizacji jej wykorzystania. Czy polskie rolnictwo wykorzystuje ten cenny zasób racjonalnie? Odpowiedź na to pytanie jest złożona. Na początku przyjrzyjmy się dostępnym danym, zaprezentowanym na rysunku 15.1.

Rysunek 15.1. Zużycie wody na potrzeby rolnictwa i leśnictwa w Polsce w latach 2009–2019 [dam³]

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

W latach 2009–2019 odnotowano spadek zużycia wody na potrzeby rolnictwa i leśnictwa w Polsce, w 2019 roku względem 2009 zużycie to zmalało o 36,8%. Tylko w dwóch województwach zaobserwowano wzrosty omawianej zmiennej, było to woj. opolskie (wzrost o 34,3%) i woj. zachodniopomorskie (wzrost o 7,9%). Największe procentowe spadki wystąpiły w woj. pomorskim (spadek o 90%), woj. mazowieckim (spadek o 56%) i woj. warmińsko-mazurskim (spadek o 53,8%).

Z zaprezentowanych danych wynika, że zmiany zachodzą we właściwym kierunku, niemniej należy zaznaczyć, że głównym kryterium doboru tychże danych w niniejszym podrozdziale była ich dostępność. Zgodnie z nowym Prawem wodnym w Polsce korzystanie z wód do nawadniania gruntów lub upraw, a także na potrzeby działalności rolniczej w rozumieniu art. 2 ust. 2 ustawy z dnia 15 listopada 1984 r. o podatku rolnym (Dz. U. z 2019 r. poz. 1256 i 1309), w ilości większej niż średniorocznie 5 m³ na dobę wymaga uzyskania pozwolenia wodno-prawnego. Należy przy tym zauważyć, że użytkownik sam

deklaruje ilość wykorzystanej wody, brak wodomierzy i innych urządzeń mierzących faktyczny poziom zużytej wody sprawia, że pobór jest niedoszacowany, a pozbawiony jakiejkolwiek kontroli sprzyja nadmiernej i nieefektywnej eksploatacji tego wykorzystywanego w rolnictwie zasobu. Powyższa analiza prowadzi do wniosków, że sama interpretacja danych nie wystarczy, a ich „sztywne” prezentowanie może zakłamywać rzeczywistość. Idąc o krok dalej, zadajmy retoryczne pytanie: z jakich danych korzystają analitycy, chcąc dostarczyć raporty Ministerstwu, Unii, dotyczące np. właśnie zrównoważonego/racjonalnego wykorzystania wody w rolnictwie? Dopóki systemy raportowania nie będą wiarygodne, takie analizy mogą przysporzyć więcej szkód niż pożytku.

Oprócz racjonalnego wykorzystania wody poważnym problemem jest marnotrawienie żywności. Statystyki marnowania żywności są przerażające: co roku na świecie wyrzuca się taką ilość jedzenia, która pozwoliłaby na nakarmienie 2 miliardów ludzi dietą o energetyczności 2100 kcal/dzień! Marnotrawienie żywności jest zjawiskiem wieloaspektowym i dotyczy każdego z etapów jej powstawania – od produkcji po handel i konsumpcję produktów spożywczych (Conrad i in., 2018). Według badań przeprowadzonych wśród Polaków do głównych przyczyn marnowania żywności należą: przekroczenie terminu przydatności do spożycia, nieprawidłowe przechowywanie żywności, robienie zbyt dużych zakupów, bez przygotowanej wcześniej listy potrzebnych produktów, oraz zwyczajny brak pomysłu na wykorzystanie resztek jedzenia – nie wiemy, jak te same składniki połączyć w różny sposób, aby nie jeść tej samej potrawy „dwa dni z rzędu” (Bednarczuk, Śleszyński, 2019).

Jednym z najważniejszych czynników generujących tony marnowanej żywności są bardzo ostre przepisy dotyczące jakości produktów spożywczych. Owoce czy warzywa – każda sztuka musi spełniać specjalne wymogi, aby hurtownia kupiła produkt od rolnika, a następnie, by trafił on na sklepowe półki. Jakie kryteria obowiązują podczas oceny jakości surowców spożywczych? Wymaga się braku plamek na skórce, idealnego kształtu czy rozmiaru owocu/warzywa. Warto się zastanowić, czy produkty niespełające tych założeń zawsze są mniej wartościowe? Smakują gorzej? Czy nie są to działania nakierowane głównie na marketing i „kupowanie” zadowolenia klienta? Inaczej – czy w ten sposób producenci sami nie kreują pewnych zachowań konsumentów, trochę ich rozpieszczając? Pozostawiamy te pytania otwartymi, do przemyślenia Czytelnika, a także jako podstawę do rachunku sumienia, czy nie ulegamy „kupowaniu żywności oczami”.

Identyfikacja działań unijnych na rzecz Europejskiego Zielonego Ładu

Wdrażanie każdego programu realizowanego przez Unię Europejską wymaga szeregu działań organizacyjno-prawnych. Inicjatywy te podejmowane są przede wszystkim w celu przyspieszenia procesu zmian i zagwarantowania odpowiedniej organizacji instytucjonalnej w ramach wyznaczonych priorytetów. Europejski Zielony Ład to przykład strategii, która wykracza poza ramy środowiskowe, jest holistycznym programem działań w obrębie wielu sektorów gospodarki (Komisja Europejska, 2021). Jakie więc inicjatywy podejmowane są przez UE na rzecz zielonego ładu? Które sektory gospodarki należy uznać za kluczowe w odniesieniu do realizacji postanowień zielonego ładu? Poszukując odpowiedzi na te pytania, warto ponownie zaznaczyć, iż Europejski Zielony Ład jest programem opartym na podejściu całościowym, oznacza więc zaangażowanie wszystkich narzędzi i polityk UE. Komisja Europejska w komunikacie z dnia 11 grudnia 2019 roku zapowiedziała inicjatywy w odniesieniu do silnie związanych ze sobą sektorów i polityk, np. w polityce klimatycznej i środowiskowej, energetycznej i transportowej, przemysłowej, rolnej oraz w dziedzinie zrównoważonego finansowania (Komisja Europejska, 2019c). Państwa członkowskie UE przyznały, iż zmiany klimatu są największym wyzwaniem współczesnego świata, ale również doskonałą okazją do zbudowania nowego, lepszego modelu gospodarczego. Wszystkie 27 państw członkowskich zobowiązało się do przekształcenia UE w pierwszy kontynent neutralny dla klimatu do 2050 roku. Dla osiągnięcia postawionego celu podjęły się także wyzwania w postaci ograniczenia emisji gazów cieplarnianych o co najmniej 55% do 2030 roku w stosunku do poziomów z 1990 roku. Wszelkie inicjatywy państw członkowskich w ramach zielonego ładu ukierunkowane są na:

- przeciwdziałanie ubóstwu energetycznemu,
- zrównoważony rozwój rolnictwa,
- zmniejszenie uzależnienia od zewnętrznych źródeł energii,
- ograniczenie emisji gazów cieplarnianych,
- powstawanie nowych miejsc pracy oraz wzrost gospodarczy,
- poprawę zdrowia społeczeństwa europejskiego (Komisja Europejska, 2021).

Zaznaczenia ponadto wymaga fakt, iż osiągnięcie przez Stary Kontynent neutralności klimatycznej przewiduje racjonalną kosztowo, sprawiedliwą i zrównoważoną społecznie transformację społeczno-gospodarczą Europy. Komisja Europejska w lipcu 2021 roku wraz ze stronami branży rolno-spożywczej uchwaliła unijny kodeks postępowania w zakresie odpowiedzialnych praktyk dotyczących żywności i wprowadzania jej do obrotu. Inicjatywa ta jest integralną

częścią strategii „Od pola do stołu”, a jej najważniejszym efektem ma być zwiększenie dostępności zdrowej i zrównoważonej żywności, która zmniejsza negatywny wpływ działalności ludzkiej na środowisko. Kodeks ten został opracowany przez służby Komisji Europejskiej we współpracy ze stowarzyszeniami i przedsiębiorstwami krajów członkowskich UE. Aktywnymi uczestnikami w realizacji działań przewidzianych w kodeksie są ponadto organizacje międzynarodowe, organizacje pozarządowe, związki zawodowe oraz stowarzyszenia branżowe (Serwis Rzeczypospolitej Polskiej, 2021). Aktualnie Komisja Europejska nadzoruje kilka dobrowolnych, pozalegisłacyjnych inicjatyw, których celem jest wspieranie „zielonej transformacji” z zagwarantowaniem konsumentom dostępu do zrównoważonych produktów na rynku Unii Europejskiej, a także swobodnego pozyskiwania informacji umożliwiających podejmowanie świadomych decyzji. Kodeks postępowania w zakresie odpowiedzialnych praktyk dotyczących żywności wyznacza dobrowolne działania, które mogą być podejmowane przez podmioty funkcjonujące „między polem a stołem”, czyli producentów żywności, detalistów, dystrybutorów lub przedsiębiorców oferujących usługi gastronomiczne. Projekt ten stanowi narzędzie umożliwiające podmiotom prywatnym zaangażowanie się w działania ukierunkowane na zrównoważony i odpowiedzialny społecznie system żywnościowy. Dokument odnosi się również do odbudowy gospodarki unijnej po kryzysie spowodowanym pandemią COVID-19. Kodeks postępowania zawiera zestaw siedmiu aspiracyjnych celów, a każdy z nich posiada konkretne cele częściowe oraz proponowane mierzalne działania, które rzeczywiście mają wpłynąć pozytywnie na stworzenie przyjaznego środowiska żywnościowego. Główne dążenia przedstawione w Kodeksie inspirowane są w znacznym stopniu Celami Zrównoważonego Rozwoju ONZ, a należą do nich:

1. Zdrowa, zbilansowana i zrównoważona dieta dla wszystkich europejskich konsumentów.
2. Zapobieganie i ograniczanie strat oraz marnowania żywności.
3. Neutralny dla klimatu łańcuch żywnościowy w Europie do 2050 roku.
4. Zoptymalizowany łańcuch żywnościowy o obiegu zamkniętym w Europie.
5. Zrównoważony, zapobiegający wykluczeniu społecznemu wzrost gospodarczy oraz zatrudnienie i godna praca dla wszystkich.
6. Kreowanie zrównoważonych wartości w europejskim łańcuchu dostaw żywności, poprzez partnerstwo.
7. Zrównoważone pozyskiwanie zasobów dla łańcuchów dostaw żywności (Serwis Rzeczypospolitej Polskiej, 2021).

Niewątpliwie cele wskazane przez Kodeks postępowania to przykłady inicjatyw, które wypełniają postanowienia Europejskiego Zielonego Ładu i wyznaczają kluczowe kierunki działań.

Wyzwania dla polskiego rolnictwa w realizacji Europejskiego Zielonego Ładu

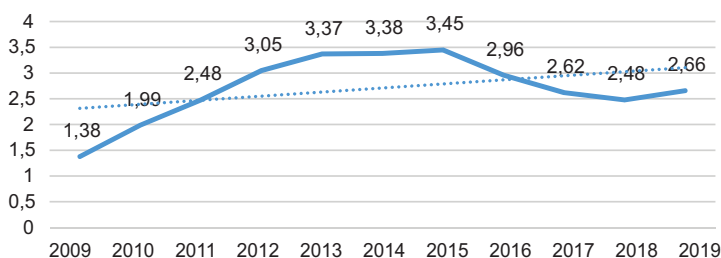
Europejski Zielony Ład nakłada na państwa członkowskie UE szereg obowiązków, a ich wypełnienie może stanowić olbrzymie wyzwanie dla wielu z nich. Polska jako gospodarka oparta w znacznym stopniu na rolnictwie i przemyśle także stoi przed licznymi wyzwaniami w swojej drodze do zielonego ładu. Zdaniem Janusza Wojciechowskiego, Komisarza Unii Europejskiej ds. Rolnictwa, polscy rolnicy nie powinni się bać zielonego ładu ani proekologicznych rozwiązań planowanych w polityce rolnej Unii Europejskiej, bo są one dla nich szansą, a nie zagrożeniem (Boell, 2020). Komisarz zaznaczył, że dla sektora energetyki w Polsce zielony ład będzie wiązał się ze sporym wysiłkiem, ale nie będzie przeszkodą dla budowania silnego, bardziej zrównoważonego rynku rolniczego. Wśród ważnych przeobrażeń czekających polskie rolnictwo można wymienić:

- zwiększenie inwestycji na rzecz rozwoju małych rodzinnych gospodarstw rolnych,
- znaczne ograniczenie stosowania nawozów sztucznych i środków ochrony roślin,
- ulokowanie produkcji i konsumpcji, skrócenie łańcuchów dostaw,
- ograniczenie koncentracji ziemi,
- wsparcie dla sektora energetycznego w jego transformacji (Boell, 2020).

Transformacja sektora energetycznego w Polsce stanowi poważny krok w kierunku zrównoważenia produkcji rolnej. Zaskoczeniem może być więc informacja, że spada produkcja energii elektrycznej z węgla w Polsce. W 2020 roku udział węgla w miksie wytwórczym był niższy niż 70%, co miało miejsce po raz pierwszy w historii (Forum Energii, 2021). Źródła odnawialne oraz gazowe powoli zaczynają odgrywać coraz większą rolę w produkcji energii ogółem w naszym kraju. Niestety Polska wciąż pozostaje najdroższym rynkiem w regionie.

Przyjęte cele zielonego ładu, np. ten związany z przeznaczeniem 25% powierzchni użytków rolnych Unii Europejskiej na rolnictwo ekologiczne, również może stanowić dla Polski kolejną przeszkodę do pokonania. Udział ekologicznych gospodarstw rolnych z certyfikatem w użytkach ogółem w latach 2009–2019 wykazuje tendencję rosnącą (rysunek 15.2). Warto jednak zauważyć, że udział najwyższą swoją wartość osiągnął na poziomie zaledwie 3,45% i od 2015 do 2018 roku malał, po czym w 2019 względem 2018 roku wzrósł zaledwie o 0,18 punktu procentowego.

Realizacja postanowień zielonego ładu niewątpliwie jest dla Polski olbrzymim wyzwaniem, co nie zmienia faktu, że w procesie przejścia na bardziej zrównoważoną produkcję i konsumpcję należy upatrywać naszą przyszłość.

Rysunek 15.2. Ekologiczne gospodarstwa rolne z certyfikatem – udział powierzchni użytków rolnych w użytkach rolnych ogółem w Polsce w latach 2009–2019 [%]

Źródło: opracowanie na podstawie danych GUS.

Instrumenty umożliwiające realizację Europejskiego Zielonego Ładu w rolnictwie

Realizacja postanowień EZŁ w rolnictwie jest jak najbardziej możliwa, ale potrzebne są konkretne działania. Zgodnie ze strategią „Od pola do stołu” w proces transformacji sektora rolnego powinni zostać włączeni zarówno przedsiębiorcy rolni, jak i konsumenci będący finalnymi odbiorcami zrównoważonej produkcji. Poniżej zgrupowałyśmy zestaw działań, które naszym zdaniem są konieczne, aby polskie rolnictwo mogło sprostać wymaganiom Europejskiego Zielonego Ładu. Co istotne, ich wdrożenie nie ma służyć jedynie realizacji EZŁ, lecz także stworzyć szansę dla rolnictwa w Polsce na wejście na „zrównoważoną” ścieżkę i tym samym pozostać konkurencyjnym na arenie światowej. Zaczynając od samych producentów rolnych, proponujemy:

- stosowanie naturalnych nawozów i środków poprawiających właściwości gleby, nawożenie roślin mikroelementami (rośliny dobrze zaopatrzone w potas wykazują zwiększoną odporność na niską temperaturę);
- nawożenie i zabiegi melioracyjne wspomagające rozwój silnych systemów korzeniowych;
- modyfikację technologii użytkowania wody w gospodarstwie w kierunku: oszczędzania wody, zwiększenia efektywności wykorzystania wody poprzez wielokrotne jej użytkowanie, minimalizacji bezużytecznych odpływów wody z systemów melioracyjnych, zatrzymania i gromadzenia wody z odpływów drenarskich, zmniejszenia zużycia wody przez rośliny poprzez ograniczenie ewapotranspiracji, poprawy projektowania nawodnień i zarządzania nimi, wprowadzenie energo- i wodooszczędnych metod i technik nawadniania;

- zatrzymanie wody i spowalnianie odpływu wody w małych ciekach wodnych (rowach, strumieniach) przez hamowanie odpływu za pomocą małych budowli piętrzących;
- utrzymanie w dobrym stanie małych cieków mających znaczenie dla rolnictwa;
- technologie uprawy gleby, które zwiększają zapasy wody glebowej i stopień ich wykorzystania przez rośliny, tj. spulchnianie gleby, głęboką orkę, poprawę struktury gleby, zwiększenie zawartości próchnicy, poprawę fizycznych i wodnych właściwości głębszych warstw gleby;
- zatrzymanie opadów na polu, zwiększanie infiltracji, ograniczenie spływów powierzchniowych, ograniczenie parowania, powiększanie aktywnej warstwy korzeniowej poboru wody, stwarzanie warunków do głębokiego korzenienia roślin;
- zwiększanie wiązania węgla przez biomasę, np. zwiększanie ilości próchnicy zawartej w glebach użytków rolnych, wspieranie upraw wieloletnich (sady, szkółki roślin ozdobnych) oraz wprowadzanie nowych, a także ochronę istniejących zadrzewień śródpolnych, użytków ekologicznych, trwałych użytków zielonych;
- sianie poplonów;
- utrzymywanie resztek roślinnych na polach jako nawóz;
- odpowiednie systemy nawadniania – odpowiednia dawka poulewowa w odpowiednim czasie, systemy zawierające linie kropelkowe, a nie deszczownice (ostatnio znajdujące szerokie zastosowanie w Polsce, m.in. za sprawą dopłat);
- wykorzystanie dwutlenku węgla do nawożenia upraw (Long i in., 2006);
- małą retencję: retencja krajobrazowa – planowanie przestrzenne, w tym systemy kształtujące właściwą strukturę użytkowania ziemi (poprzez układ pól ornych, użytków zielonych, lasów, użytków ekologicznych i stawów, zalesiania, tworzenie pasów ochrony, zadrzewień, tarasów, powiększenie terenów podmokłych), retencja glebowa (w tym poprawa struktury gleby, odwadnianie rolnicze, wapnienie, właściwy płodozmian, zwiększenie zawartości materii organicznej w glebie), retencja wód podziemnych (zwiększenie przepuszczalności wody w glebie – głęboka orka, zabiegi przeciwdziałające erozji, fitodrenaż i rolnicze zabiegi odwadniające, budowa stawów i studzienek infiltracyjnych dla gromadzenia opadów z utwardzonych powierzchni), retencja wód powierzchniowych (systemy gromadzenia wody – gromadzenie wody w okresach jej nadmiaru, tj. w stawach i małych obiektach hydrotechnicznych, regulowany odpływ wody z systemu rowów, zwiększenie retencji wody w dolinach rzecznych, w tym budowa polderów);
- zwiększenie efektywności wykorzystania nawozów azotowych (np. zastosowanie ulepszonej technologii stosowania azotu), dostosowanie zaopatrzenia

w azot do zapotrzebowania roślin, dostosowanie systemów produkcji do maksymalizacji wykorzystywania odchodów zwierzęcych w uprawie roślin, pozostawianie resztek roślinnych zawierających azot na polu, zmniejszanie zużycia nawozów azotowych oraz prowadzenie nawożenia w oparciu o plany nawozowe i na podstawie potrzeb nawozowych uprawianych roślin;

- przestrzeganie właściwego płodozmianu i wprowadzanie wsiewek międzyplonowych, które powodują zwiększenie wiązania węgla w biosferze i mogą ograniczać zapotrzebowanie gleb na mineralne nawozy azotowe;
- stosowanie technik uprawy bezorkowej, co pozwala na zmniejszenie strat węgla z gleby i ogranicza emisję N_2O ;
- doskonalenie systemów utrzymania zwierząt gospodarskich poprzez dodawanie do odchodów i ściółek preparatów biotechnologicznych ograniczających emisję N_2O , zmniejszanie powierzchni parowania odchodów zlegowisk i ściółek;
- obniżanie emisji z obornika i gnojowicy – w obniżenie temperatury składowanych odchodów poprzez odzysk i kumulację energii cieplnej oraz budowę instalacji do odzysku biogazu z fermentacji gnojowicy;
- stosowanie zachęt do wdrażania inwestycji energooszczędnych w rolnictwie, np. hodowla zwierząt w uprawie pod osłonami lub przy pracach uprawowych (Karaczun, 2008; Olecka, Sadowski, 2008; Sowińska, 2015; Mioduszeński, 2009, 2017; Mioduszeński, Okruszko, 2016; Ruszkowska, 2009).

Postulaty i działania, które powinny znaleźć zastosowanie wśród konsumentów, to:

- edukacja żywieniowa i promocja zdrowej diety bogatej w nieprzetworzone, lokalne produkty i ubogiej w mięso. Poprawa jakości diety niesie za sobą znacznie więcej korzyści niż tylko lepsze samopoczucie i prawidłowe funkcjonowanie naszego organizmu. Wywiera ona także pozytywny wpływ na środowisko i odgrywa kluczową rolę w ograniczaniu zjawiska marnowania żywności (Prescott i in., 2019);
- edukacja żywieniowa od najmłodszych lat, tj. zdrowo nie musi oznaczać nudno i niesmacznie. Szkoły są miejscem, gdzie marnuje się bardzo dużo jedzenia. Plecaki uczniów to miejsce skrywanych nierzadko niezjedzonych śniadań – zepsute kanapki, potrawy z warzywami, zgniecione owoce. Jest to spowodowane wieloma przyczynami, dzieciom nie smakują posiłki przygotowane przez rodziców lub są one zbyt duże. Z tego powodu dzieci często pozbywają się drugiego śniadania na rzecz słodczy i słonych przekąsek. Dzieci od najmłodszych lat są uczone szybkiego jedzenia – kto z nas nie słyszał „jedz szybciej, bo wystygnie”? Coraz częściej talerze uczniów na stołówkach pozostają prawie nietknięte. Bardzo często przerwy obiadowe są zbyt krótkie, a porcje nakładane przez kucharki zbyt duże, aby zostały zjedzone przez uczniów w całości. Wystarczy

wydłużyć przerwę obiadową, nakładać mniejsze porcje i umożliwić dokładki tym uczniom, którzy się nie najedli;

- umiejętność rozróżniania komunikatów „najlepiej spożyć przed” i „należy spożyć do”. Pojęcie „najlepiej spożyć przed” to informacja dla konsumenta, która mówi, do jakiej daty produkt pozostaje w pełni świeżości, ale po przekroczeniu wyznaczonego terminu nadal nadaje się do spożycia. „Należy spożyć do” pojawia się na opakowaniach produktów świeżych, które psują się znacznie szybciej;
- podnoszenie świadomości społecznej na temat istotności przemysłanych zakupów, tj. planowanie zakupów, kupowanie małych opakowań, produktów niezbędnych o wysokiej jakości, nieuleganie promocjom, unikanie kupowania na zapas;
- dieta *zero waste* – styl życia, zgodnie z którym człowiek stara się generować jak najmniej odpadów, wykorzystywać podczas gotowania produkty w całości, wytwarzając jak najmniej resztek;
- promowanie jadalni – miejsca, gdzie każdy posiadacz nadmiaru żywności może ją pozostawić i przekazać osobom, które jej potrzebują, stwarzającego możliwość poczęstowania się różnymi produktami. Jadalnie są usytuowane w miejscach ogólnie dostępnych (np. na uczelni lub w kawiarni). Ich funkcjonowanie ma na celu ograniczenie marnowania jedzenia i jest oparte na zjawisku *foodsharingu*.

Podsumowanie

Sformułowanie priorytetów zielonego ładu oraz wyznaczenie zasad przyczyniających się do ograniczenia negatywnego wpływu rolnictwa na środowisko niestety nie jest wystarczające, aby ten stan osiągnąć. Być może jest to bardzo banalne stwierdzenie, ale czy analiza działań wynikających nie tylko z dokumentu EZŁ, lecz także innych prośrodowiskowych inicjatyw nie utwierdza nas w jego słuszności? Większość unijnych strategii czy rozporządzeń napisanych jest wysoce sformalizowanym językiem, niezrozumiałym dla większości społeczeństwa. Ponadto strategie te lub projekty zmian nakreślone są w sposób bardzo ogólnikowy, trudno jest jednoznacznie odczytać ich przesłanie. To właśnie przekłada się na problemy we wdrażaniu ich w życie. Niemniej jednak założenia EZŁ odnoszące się do rolnictwa poruszają bardzo istotne kwestie i niewątpliwie nakreślają wizję rolnictwa przyszłości. Można zatem powiedzieć, że są one gotową recepturą na wypracowanie zrównoważonego łańcucha żywieniowego – od producenta przez konsumenta do utylizacji odpadów. Chęć

sprostania wyzwaniom wynikającym z EZŁ, poszukiwanie zrównoważonych rozwiązań i ich wdrożenie stanowi szansę dla polskiego rolnika oraz konsumenta, aby mogli stać się odpowiedzialnymi obywatelami Ziemi.

Odnosząc się do kwestii związanych z realizacją postanowień EZŁ poprzez inicjatywy podejmowane w polskim rolnictwie, najważniejszymi powinny być działania podnoszące świadomość zarówno konsumentów, jak i producentów, co doskonale wpisuje się w strategię „Od pola do stołu”. Kluczowym może okazać się tu przekonanie, że każdy z nas – każda jednostka i jej działania mogą coś zmienić. Aby podkreślić wagę jednostkowych działań, przeanalizujmy po krótko podstawowe mechanizmy rynkowe. Jeżeli my dokonamy świadomego wyboru i kupimy lokalny, wysokiej jakości produkt, to zwiększymy popyt na te produkty, a zmniejszymy na te „złe”. Do zmieniającego popytu dostosuje się podaż, do czego należy dodać efekty mnożnikowe, potęgujące wpływ zmiany popytu. Nasze nawyki z reguły przekazujemy naszym domownikom, rodzinie, znajomym, zwielokrotniając zarówno negatywne, jak i pozytywne ich efekty.

Urzeczywistniając wizję zielonego ładu powinniśmy najpierw zacząć od nas samych, co oznacza świadomą i mądrą konsumpcję oraz zrównoważone podejście do produkcji. Jako ekologicznie wyedukowani obywatele wybieramy lokalne produkty wysokiej jakości (co ogranicza długodystansowy transport), pamiętając jednocześnie o tym, aby maksymalnie przyczynić się do wspierania produkcji rodzimych rolników. Starajmy się kupować z umiarem, nie chodzić na zakupy głodni, kupioną żywność wykorzystujemy w całości, nie wyrzucamy – jeżeli sami nie zjemy, podzielmy się, z resztek zrobmy domowy kompostownik, ograniczmy ilość odpadów, wybieramy opakowania biodegradowalne. Większość z nas jest świadoma tego, jak wprowadzenie wskazanych zasad korzystnie wpływa na nasze życie i stan środowiska, ale czy faktycznie stosujemy się do nich na co dzień? Odpowiedź na to pytanie pozostawimy do indywidualnych rozważań każdego Czytelnika.

Bibliografia

- Bednarczuk A., Śleszyński J. (2019), *Marnotrawstwo żywności w Polsce*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- Boell (2020), *Zielony Ład to szansa dla polskich rolników – zapewnia komisarz Janusz Wojciechowski*, 7.05.2020, <https://pl.boell.org/pl/2020/05/07/zielony-lad-szansa-dla-polskich-rolnikow-zapewnia-komisarz-janusz-wojciechowski> (dostęp: 27.08.2021).
- Conrad Z., Niles M.T., Neher D.A., Roy E.D., Tichenor N.E., Jahns L. (2018), *Relationship between Food Waste, Diet Quality, and Environmental Sustainability*, „PloS

one”, t. 13 (4), s. e0195405, <https://doi.org/0.1371/journal.pone.0195405> (dostęp: 20.07.2021).

- Czyżewski A., Henisz-Matuszczak A. (2005), *Makroekonomiczne uwarunkowania rolnictwa industrialnego i społecznie zrównoważonego. Refleksje na temat sprzężeń regulacyjnych i realnych*, [w:] *Koncepcja badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym*, red. S. Zegar, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa, s. 53–71.
- Forum Energii (2021), *Transformacja energetyczna w Polsce. Edycja 2021*, 17.03.2021, <https://www.forum-energii.eu/pl/analizy/transformacja-2021> (dostęp: 20.07.2021).
- Jurga B., Kopiński S. (2016), *Bilanse azotu i fosforu jako wskaźniki oddziaływania rolnictwa na środowisko*, „Studia i Raporty IUNG-PIB, Instytut Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa – Państwowy Instytut Badawczy w Puławach, Zeszyt”, t. 47 (1), s. 125–138.
- Kania J. (2006), *Programy rolno-środowiskowe i zasady dobrej praktyki rolniczej jako możliwości optymalnego gospodarowania i ochrony dolin rzecznych*, „Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich”, nr 4 (1), s. 77–99.
- Karaczun Z. (2008), *Wpływ rolnictwa na zmiany klimatu, jak można go ograniczyć*, [w:] *Zmiany klimatu a rolnictwo i obszary wiejskie*, FDPA – Fundacja na rzecz Rozwoju Polskiego Rolnictwa, Warszawa, s. 63–74.
- Komisja ds. Biznesu i Zrównoważonego Rozwoju (2017), *Raport „Better Business, Better World”*, Londyn, <https://kampania17celow.pl/wp-content/uploads/2017/06/BetterBiz-BetterWorld.pdf> (dostęp: 28.08.2021).
- Komisja Europejska (2017), *Agricultural Policy Analysis and Perspectives*, 2017/AGRI/00.
- Komisja Europejska (2019a), *6 priorytetów Komisji na lata 2019–2024*, https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024_pl (dostęp: 20.08.2021).
- Komisja Europejska (2019b), Załącznik do Komunikatu Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady Europejskiej, Rady Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów: Europejski Zielony Ład (COM (2019) 640) final, 11.12.2019, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=COM%3A2019%3A640%3AFIN> (dostęp: 28.07.2021).
- Komisja Europejska (2019c), Komunikat Komisji Europejski Zielony Ład (COM (2019) 640) final, 11.12.2019, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=COM%3A2019%3A640%3AFIN> (dostęp: 30.08.2021).
- Komisja Europejska (2020a), Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów. Strategia „od pola do stołu” na rzecz sprawiedliwego, zdrowego i przyjaznego dla środowiska systemu żywnościowego (COM (2020) 381) final, 20.05.2020, <https://www.gov.pl/attachment/33d104ac-ddf9-4744-858b-5fb7edc4ecff> (dostęp: 10.08.2021).

- Komisja Europejska (2020b), Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady Europejskiej, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów, Unijna strategia na rzecz bioróżnorodności 2030. Przywracanie przyrody do naszego życia (COM (2020) 380) final, 20.05.2020, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX:52020DC0380> (dostęp: 16.07.2021).
- Komisja Europejska (2021), *Realizacja Europejskiego Zielonego Ładu*, https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal/delivering-european-green-deal_pl (dostęp: 30.08.2021).
- Kopiński J. (2013), *Stopień polaryzacji intensywności i efektywności produkcji rolniczej w Polsce w ostatnich 10 latach*, „Roczniki Naukowe SERiA”, t. 15 (1), s. 97–103.
- Long S.P., Ainsworth E.A., Leakey A.D., Nosberger J., Ort D.R. (2006), *Food for Thought: Lower-Than-Expected Crop Yield Stimulation with Rising CO₂ Concentrations*, „Science”, t. 312, s. 1918–1921.
- Michalak D., Rosiak K., Szyja P. (2020), *Gospodarka niskoemisyjna, gospodarka cyrkularna, zielona gospodarka. Uwarunkowania i wzajemne powiązania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Mioduszeński W. (2009), *Naturalne metody retencjonowania wody jako elementy gospodarki wodnej na terenach wiejskich*, [w:] *Odnawialne źródła energii i działania adaptacyjne do zmian klimatu w rolnictwie i na wsi – przykłady doświadczeń w UE*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa, s. 17–21.
- Mioduszeński W. (2017), *Ochrona przeciwpowodziowa i ograniczanie skutków suszy w rolnictwie*, [w:] *Ochrona i kształtowanie zasobów wodnych na terenach wiejskich*, S-Print, Warszawa, s. 23–28.
- Mioduszeński W., Okruszko T. (2016), *Naturalna, mała retencja wodna – Metoda łagodzenia skutków suszy, ograniczania ryzyka powodziowego i ochrona różnorodności biologicznej. Podstawy Metodyczne*, Globalne Partnerstwo dla Wody Polska, Warszawa, s. 14–16.
- Obwieszczenie (2019), Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 12 czerwca 2019 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o podatku rolnym, Dz. U. z 2019 r. poz. 1256.
- Olecka A., Sadowski M. (2008), *Strategia adaptacji rolnictwa do zmian klimatu w świetle dokumentów UE i światowych – w tym IV raportu IPC*, [w:] *Zmiany klimatu, a rolnictwo i obszary wiejskie*, FDPA – Fundacja na rzecz Rozwoju Polskiego Rolnictwa, Warszawa, s. 27–35.
- Parlament Europejski (2021), *Zrównowazona konsumpcja i produkcja*, <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/pl/sheet/77/zrownowazona-konsumpcja-i-produkcja> (dostęp: 30.08.2021).
- Pocztą W. (2010), *Przemiany w rolnictwie*, [w:] *Polska wieś 2010. Raport o stanie wsi*, red. J. Wilkin, I. Nurzyńska, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa, s. 9–43.

- Poczta W., Sadowski A., Czubak W., Matyka M., Drygas M., Skórnicku H. (2017), *Broszura informacyjna – materiały konferencyjne. Reforma Wspólnej Polityki Rolnej po 2020 roku*, s. 6–10.
- Prandecki K., Sadowski M. (2010), *Międzynarodowa ewolucja ochrony środowiska*, LAM – Wydawnictwo Akademii Finansów, Warszawa, s. 81–83.
- Prandecki K., Wrzaszcz W., Zieliński M. (2020), *Rolnictwo a klimat*, [w:] *Zmiana klimatu. Skutki dla polskiego społeczeństwa i gospodarki*, red. K. Prandecki, M. Burcharde-Dziubińska, Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” przy Prezydium PAN, Warszawa, s. 175–211.
- Prescott M.P., Burg X., Metcalfe J.J., Lipka A.E., Herritt C., Cunningham-Sabo L. (2019), *Healthy Planet, Healthy Youth: A Food Systems Education and Promotion Intervention to Improve Adolescent Diet Quality and Reduce Food Waste*, „Nutrients”, t. 11 (8), s. 1869, <https://doi.org/10.3390/nu11081869> (dostęp: 18.08.2021).
- Ruszkowska M. (2009), *Nowe zagrożenia znanymi agrofagami w rolnictwie, przeciwdziałanie nowoczesnymi metodami stosowania środków ochrony roślin*, [w:] *Odnawialne źródła energii i działania adaptacyjne do zmian klimatu w rolnictwie i na wsi – przykłady doświadczeń w UE*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa, s. 118–129.
- Serwis Rzeczypospolitej Polskiej (2021), *Unijny kodeks postępowania w zakresie odpowiedzialnych praktyk dotyczących żywności*, <https://www.gov.pl/web/ijhars/unijny-kodeks-postepowania-w-zakresie-odpowiedzialnych-praktyk-dotyczacych-zywnosci> (dostęp: 30.08.2021).
- Sowińska K. (2015), *Opracowanie projektu Planu przeciwdziałania skutkom suszy w regionie wodnym Dolnej Wisły wraz ze wskazaniem obszarów najbardziej narażonych na jej skutki*, EcoGem, Mędlów, s. 292–296.
- Thier A. (2016), *Kwestia deficytu zasobów wodnych na świecie*, „Studia i Prace Nauk Ekonomicznych i Zarządzania”, t. 46 (1), s. 183–194.
- Ustawa (2019), *Ustawa z dnia 13 czerwca 2019 r. o zmianie ustawy o Krajowym Zasięgu Nieruchomości oraz niektórych innych ustaw*, Dz. U. z 2019 r. poz. 1309.
- Wojciechowski P. (2021), *Bezpieczeństwo żywnościowe a ograniczenia w nabywaniu nieruchomości rolnych w kontekście strategii „Od pola do stołu”*, „Przegląd Prawa Rolnego”, nr 1 (28), s. 147–166.